

УДК 347.67(477+470+44)

О. Ю. Цибульська

**ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗАПОВІДАЛЬНИХ РОЗПОРЯДЖЕНЬ
(ЗАПОВІДАЛЬНОГО ВІДКАЗУ І ПОКЛАДЕННЯ)
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ, РОСІЇ ТА ФРАНЦІЇ**

Світова цивілістика знає два способи встановлення заповідальних відказів і покладень: шляхом односторонніх розпоряджень або шляхом договорів, залежно від того, наскільки той чи інший спосіб вираження останньої волі прийнятій тим чи іншим законодавством.

Українське законодавство має лише один спосіб призначення заповідального відказу і покладення — шляхом встановлення його в заповіті [1]. Дійсно, адже за своєю правовою природою заповідальний відказ і покладення — це одностороннє волевиявлення заповідача, що не потребує згоди не тільки з відказоотримувачем, але й зі спадкоємцем, на якого покладається відповідний обов'язок. Зміст цього волевиявлення визначається неоднозначно: деякі вважають його пропозицією легатарієві прийняти відказ або покладення, окремі — дорученням спадкоємцю виконати що-небудь на користь іншої особи/осіб.

Договірна конструкція відносного, чи, інакше кажучи, зобов'язального відказу, а також покладення не спиралась ані на українське, ані на російське законодавство про спадкування, оскільки вона суперечить і визначенню заповідального відказу, у якому ключовим є зазначення на «розпорядження» заповідача, що зобов'язує його спадкоємців. Договірну конструкцію заповідального відказу і покладення неможливо обґрунтувати й теоретично. Насправді, про який договір між заповідачем і спадкоємцем можна говорити, якщо спадкоємець, зобов'язаний виконати заповідальний відказ чи покладення, до відкриття спадщини та ознайомлення зі змістом заповіту може навіть і не знати про покладення на нього обов'язку. Але незалежно від цієї засади договірні відносини відсутні, оскільки обов'язок здійснення певних дій покладається на спадкоємця не за згодою із заповідачем, а за одностороннім волевиявленням останнього [2].

В Україні, Росії та Франції спадкування може здійснюватися за законом і за заповітом. Заповіт — традиційний інститут як вітчизняного, так і зарубіжного (російського, французького) права.

ЦК України визначає заповіт як особисте розпорядження фізичної особи на випадок смерті (ст. 1233). На відміну від ЦК України ЦК РФ не дає легального визначення заповіту, проте ст.1118 встановлює, що розпоряджатися майном на випадок смерті можна тільки шляхом здійснення заповіту. Ст. 895 ЦК Франції визначає заповіт як угоду, за допомогою якої заповідач розпоряджається всім або тільки частиною свого майна на випадок смерті і яку він має право відмінити.

Проаналізувавши визначення заповіту за законодавством зазначених держав, можна зробити висновок, що наголос робиться на майновому характері

заповіту. Проте зміст заповіту можуть становити також і розпорядження немайнового характеру.

До спеціальних розпоряджень заповідача, як вже зазначалося, згідно з ЦК України, поряд з підпризначенням спадкоємців, встановленням сервітуту належать також заповідальний відказ і покладення.

Згідно зі ст. 1237 ЦК України і ст. 1137 ЦК РФ, заповідач має право встановити заповідальний відказ (легат), тобто покласти на одного або декількох спадкоємців за заповітом виконання за рахунок спадщини якого-небудь обов'язку майнового характеру на користь одного або декількох осіб, які набувають права вимагати виконання цього обов'язку.

Правовий режим заповідального відказу за українським і російським законодавством є близьким до одного з видів заповіту, передбачених ЦК Франції. В ЦК Франції норми про спадкування за заповітом розміщуються в окремому титулі (титул 2), що передбачає два способи безоплатного розпорядження майном — дарування між живими та заповіт [3].

Стаття 1002 ЦК Франції називає три типи заповідальних розпоряджень: заповіт, що стосується майна в цілому; заповіт, що стосується певної частини майна; заповіт, що стосується окремих предметів.

Заповіт, що стосується майна в цілому (ст. 1003 ГК Франції), являє собою «заповідальне розпорядження, за допомогою якого заповідач надає одному або декільком особам всю сукупність майна, що залишиться до дня його смерті».

Заповіт, що стосується певної частини майна (ст. 1010 ЦК Франції), являє собою «заповіт, згідно з яким заповідач розпоряджається частиною майна, якою закон йому дозволяє розпорядитися».

Заповіт окремих предметів. Стаття 1010 ЦК Франції не містить чіткого і зрозумілого позитивного визначення даного виду заповіту, зазначаючи тільки, що «будь-який інший заповіт створює лише розпорядження окремими предметами». В даному випадку мова йде про заповіт конкретної речі, безпосередньо зазначеної в заповіті або визначеної на момент смерті, тобто, за суттю, про заповіт окремих предметів, які ЦК Франції визначає як «будь-який інший заповіт» по відношенню до заповіту певної частини майна.

Правовий зміст виокремлення різних типів заповіту у французькому законодавстві полягає, перш за все, у визначенні обсягу та меж відповідальності за боргами спадкодавця. Так, відповідальність спадкоємця, призначеного до певної частини майна, будується за тим самим принципом, що й відповідальність спадкоємця, призначеного до всього майна (ст. 1012 ЦК Франції): вони відповідають за боргами спадкодавця у межах призначеної їм долі спадкового майна. Спадкоємець же, якому заповідана окрема річ, не несе відповідальності перед кредитором померлого. По-різному вирішується питання щодо моменту, з якого спадкоємець набуває право на отримання власного майна, а також плодів і доходів від заповіданого майна: за загальним правилом згідно з ст. 1014 ЦК Франції заповіт надає зазначеній в ньому особі право на заповідану річ з дня смерті заповідача. Проте спадкоємець за заповітом, що спадкує окремий предмет, має право вступити у володіння спадковою річчю і пре-

тендувати на плоди та доходи тільки з дня пред'явлення вимоги щодо видачі або з дня отримання добровільної згоди на видачу цієї речі.

У правових системах розглянутих держав заповіт передбачає перш за все розпорядження в якості первісного. Однак також визнається можливість включення в нього немайнових розпоряджень. Проте їх юридична оцінка в Україні, Росії та Франції є кардинально відмінною [4].

Цивільне законодавство України і Росії передбачає можливість включення у заповіт розпоряджень немайнового характеру за допомогою надання заповідачу права покладення.

Аналіз ст. 1240 ЦК України і ст. 1139 ЦК РФ дає можливість дійти висновку про те, що ЦК РФ не передбачає покладення на спадкоємця обов'язку здійснити дії немайнового характеру без суспільно корисної мети і утримання домашніх тварин.

ЦК України не використовує термін «покладання» на спадкоємців інших обов'язків.

Згідно зі ст. 1240 ЦК України до «інших обов'язків» належать, по-перше, здійснення певних дій немайнового характеру без зазначення їх мети, а по-друге, здійснення певних дій, що направлені на досягнення суспільно корисної мети. У другому випадку маються на увазі дії як немайнового, так і майнового характеру [5]. Так, заповідач може зобов'язати спадкоємця здійснити певні дії немайнового характеру, а саме: по розпорядженню особистими паперами, визначенню місця та форми здійснення ритуалу погребіння. Крім цього заповідач може зобов'язати спадкоємця здійснити певні дії, направлені на досягнення суспільно корисної мети. В останньому випадку законодавець не визначає характер дій. Тому можна вважати, що в даному випадку передбачаються дії як майнового, так і немайнового характеру.

Таким чином, спільні риси між ЦК України і ЦК РФ можна визначити виходячи з того, що предметом заповідального відказу можуть бути лише дії майнового характеру, а предметом покладення можуть бути дії майнового і немайнового характеру.

На відміну від українського та російського законодавства французьке законодавство надає заповідачу більш широке коло можливостей викладення немайнових розпоряджень. Так, зокрема, таких розпоряджень щодо зазначення способу та місця поховання тощо французький заповіт може містити визнання позашлюбної дитини за умови: якщо воно посвідчено нотаріально; один із переживших батьків неповнолітнього може обрати опікуна.

У Франції вони абсолютно незалежні від майнових і є самодостатніми для того, щоб скласти зміст заповіту, тоді як в Україні та Росії заповіт не набуває юридичної сили, якщо він містить виключно немайнові розпорядження без їх зв'язку хоча б одним розпорядженням майнового характеру [4].

Порівняльно-правовий аналіз таких спеціальних розпоряджень заповіту, як заповідальний відказ і покладення, за українським, російським і французьким законодавством, дає можливість дійти висновку про майже практичну ідентичність правового режиму зазначених розпоряджень, передбаче-

них ЦК України і ЦК РФ та наявності загальних рис між останніми і ЦК Франції.

Ситуацію, що склалася, можна пояснити тим, законодавець Франції не виділяє заповідальний відказ як особисте розпорядження, а розглядає його як окремий вид існуючих заповітів (заповіт окремих предметів), що є результатом більш детального правового регулювання на відміну від норм ЦК України (ст. 1237) і ЦК РФ (ст. 1137), що закріпили право заповідача охопити заповітом права і обов'язки, що належали йому в момент складання заповіту, а також ті права і обов'язки, що можуть належати йому в майбутньому.

Основні відмінності стосуються і розпоряджень немайнового характеру. Згідно з цивільним законодавством України і Росії покладення має статус спеціального розпорядження заповіту. Проте останнє втрачає свою юридичну силу, якщо його зміст будуть становити виключно немайнові розпорядження, передбачені ЦК України і Росії. Відмінним є положення у ЦК Франції, де заповіт можуть становити тільки розпорядження немайнового характеру для того, щоб заповіт вважався дійсним.

Аналіз зарубіжного законодавства дозволяє зробити також висновок про те, що в країнах романо-германської системи підходи до правового регулювання схожих між собою відносин, певною мірою, мають й відмінні риси, що обумовлено різними обставинами.

Висновки, отримані в результаті проведеного порівняльного аналізу законодавства деяких країн романо-германської правової сім'ї, можуть слугувати фундаментом для проведення подальших розробок у сфері порівняльного дослідження зазначених інститутів у законодавстві зарубіжних країн.

Література

1. Шевчук Л. В. Поняття заповідального відказу // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. 1999. Вип. 6. С. 31.
2. Хаскельберг В. Л. Правоотношение из завещательного отказа и его элементы // Цивилистические исследования: сб. науч. тр. памяти проф. И. В. Федорова / под ред. В. Л. Хаскельберга, Д. О. Тузова. — М., 2004. — Вып. 1. — С. 81–83.
3. Ростовцева Н. В. Тенденции развития норм о наследовании в гражданских кодексах Франции и России // Законодательство. 2005. № 7. С. 23.
4. Гонгало Ю. В. Завещательное распоряжение в российском и французском праве: сравнительно-правовой анализ содержательных аспектов // Закон. — 2007. — № 4. — С. 188–192.
5. Ігнатенко В. Правова характеристика відносин, що виникають із заповідального покладення // Підприємництво, господарство і право. 2003. № 8. С. 34.

Анотація

Цибульська О. Ю. Правовий режим заповідальних розпоряджень (заповідального відказу і покладення) за законодавством України, Росії та Франції. — Стаття.

У роботі проаналізовано норми спадкового права з позицій співвідношення універсального та сингулярного наступництва при спадкуванні за законодавством України, Росії та Франції. Вивчення окремих аспектів правової характеристики заповідального відказу дозволило визначити специфіку правовідносин, що виникають у зв'язку з використанням громадянами конструкції легату, де легатарій виступає в ролі кредитора, а спадкоємець — боржник.

Ключові слова: спадкування, універсальне спадкове правонаступництво, сингулярне спадко-

ве правонаступництво, заповіт, заповідальні розпорядження, легат, відказоодержувач, спадкоємець за заповітом, зобов'язання, кредитор, боржник.

Аннотация

Цибульская О. Ю. Правовой режим завещательных распоряжений (завещательного отказа и возложения) по законодательству Украины, России и Франции. — Статья.

В работе проанализированы нормы наследственного права с позиции соотношения универсального и сингулярного правопреимства при наследовании по законодательству Украины, России и Франции. Рассмотрение некоторых аспектов правовой характеристики завещательного отказа позволило определить специфику правоотношений, возникающих вследствие использования гражданами конструкции легата, где легатарий выступает в качестве кредитора, а наследник — должника.

Ключевые слова: наследование, универсальное наследственное правопреимство, сингулярное правопреимство при наследовании, завещание, завещательные распоряжения, легат, отказополучатель (легатарий), наследник по закону, обязательства, кредитор, должник.

Summary

Tsybul'ska O. Y. Legal Regime of Succession From Position Under the Ukrainian, Russian and France Legislation. — Article.

In that work have been analyzed the standards of succession from the position correlation universal and singular succession by the legislation of Ukraine, Russia and France. Analyzing separate aspects of the legal characters of legatee have been determined specification of relations between creditor and legatee.

Keywords: inheritance, universal succession, singular succession, (last) will, legatee refuse, refusing receiver, legatee, obligation, creditor, debtor.